

Vestnik.

Znanstvena priloga „Zori“.

Na ta list se posebej ne naročnje. — Izhaja vsaki mesec 15. dne.

Pregled: Ivan Huniad. — O jezikovski znanosti. — Johannes Schmidt. — Slovenski elementi v venetščini. — Narodne priče. — Christof Solidus von Weisen. —

Ivan Huniad.

Zgodovinski obraz.

Fr. Jaroslav.

Ivan Huniad je bil eden onih redkih ljudi, ki si sami priskrbé svitlo prihodnost; ki se iz nizkega stanu povzdignejo do najviše slave, ki s svojimi deli zadobé znatno imé, in za seboj zapusté slaven spomin.

Ivan Huniad je živel ondaj, ko so Turki začeli jačiti in širiti se po Evropi. On je svoje žive dni zaviral divje Azijce v njihovem napredovanju, on je bil trda stena proti turškim napadom, on je bil bramba Ogerske in Erdeljske, ter tako tudi vsemu kristijanstvu proti strašnej sili neprenehoma rastočega muhamedanstva. Njegovo življenje je vpleteno v tadajno zgodovino Srbske, Ogerske in Erdeljske; njegova dela so slavljena bila v jegovej dobi po vsem kristijanskem svetu, on se s temi svojimi deli vsporedjuje slavnim vitezom svojega časa, in zaslužuje, da se postavi v red najznamenitejših ljudi. Ivan Huniad je vpleten tudi v zgodovino Srbske, kajti pogosto ga spominjajo srbske narodne pesni, imenuje ga: Sibirjanin Janko, erdeljski vojvoda.

Dandanas se ne zná, kakega je roda in plemena bil Ivan Huniad, in morda se to nikoli ne bode dalo dognati. Nekateri velé, da Ivan izhaja iz vladarske rodovine, da je sin kralja Zigmunda, ali potomec nekega srbskega despota, drugi pa velé, da so ga rodili neznatni roditelji. Toliko se zná, da so mu roditelji bili vlastniškega rodu, in imeli so nekaj posestev v Erdeljske. Njegov oča se je imenoval Vuk, materi pa je bilo imé Saveta, iz plemena Moržinaj.

Kolikor se malo zná, kakega je rodu bil Huniad, še manj je znano, kake je bil narodnosti. Vrlo mnogi pisatelji trdijo, da je bil Valah, Madjari ga sebi pritrjujejo in se ž njim poñašajo, imé Vuk pa kaže, da je bil Slovan. Za gotovo se more reči, da je Ivanov oča iz Valaške došel v Erdeljsko, ali pa da se je vsaj v Valaškej pogosto zadrževal. To pa se more za dosti gotovo trditi, da je Ivan Huniad se narodil v Erdeljskej, v gradu Huniadu, poslednja leta vlade srbskega kneza Lazara.

Če tudi nista bila visokega rodu Ivan in njegov oča, služila sta pa raznim velikim lastnikom in vladalcem, izlasti valaškemu vojvodu, srem-skemu banu, zagrebškemu škofu, cesarju in kralju Zigmundu, milanskemu knezu Filipu, grofom celjskim, pa srbskemu knezu. Od te dobe je ostal Ivanov spomin v srbskem narodu, ki v svojih pesnih kaže, da se je Ivan bratil s srbskimi junaki. Ker je Ivan Huniad v mladosti služil tako raznim gospodarjem, to je vzrok, da je bil na daleko znan zbog svoje hrabrosti in izurjenosti v vojevanju.

Ivan Huniad je že za vlade kralja Zigmunda opravljal razne velike službe, učinil je več slavnih del, bil je v nekotih vojskah Zigmundovih, in je zbog svojih zaslug postal kraljevi svetovalec, ter je bil nadarjen z raznimi darovi. Ali znatnejše imé pridobil si je Ivan za vlade kralja Alberta, ki ga je za odlična dela poplačal z mnogimi posestvi.

Albert je kratek čas Ogersko vladal. Ko so Turki 1436. l. osvojili Smederevo, zbral je Albert vojsko in pohitel v doleno Ogersko, da bi svoje zemlje branil Turkov. Dospevši doli ni se obotavljal napasti Turkov, ki so po osvojitvi Smedereva udarili na Bosno. Ali v ogersko vojsko se zatepete bolezen in smrt; in ko je videl Albert, ki jo tudi sam zbolel, da ne more naprej, odstopi od svoje namere udariti na Turke, in bolan se vrne v Budim, odkoder krene dalje, da bi pohitel v Beč, ali na potu se je mu shujšalo, in umrl je oktobra meseca 1436. l.

Po Albertovej smrti nastanejo na Ogerskem nemiri zbog tega, ker se Ogri niso mogli zediniti, kdo da jim bode kralj. V prvi mah prevzela je vlado Elizabeta, Albertova noseča udova. Ali madjarski lastniki niso se hoteli pokoriti slabej ženski, nego so želeli, da upravo državnih poslov izroči človeku, ki je sposoben braniti zemljo strahovitih Turkov, in obdržati notranji mir. Madjarska gospoda izbere si za kralja Ladislava, mladega poljskega kralja, in pošljejo mu svoje poslance, da ga pokličejo na Ogersko. Madjarski poslanci v dogovoru in sporazumljenju z Elizabeto udovo, zahtevali so od Ladislava, da se oženi z Elizabeto, in da bi ga naklonili na to, obetali so, da, če noseča Elizabeta porodi sina, boče ta kralj Češkej, in če tudi on dobi sina od nje, bode pa kralj Ogerskej. Ali Ladislavu ni bila po godu ta zahteva.

Kedar so odšli ogerski poslanci na Poljsko k Ladislavu, Elizabeta

porodi sina, ki se imenuje Ladislav posmrtni (Posthumus), in neče več slišati o Ladislavu Poljcu. Pošlje svoje ljudi na Poljsko k ogerskim poslancom, da ne kličejo Ladislava na Ogersko, in zapové jim, da se imajo nemudoma vrniti. Ali to je bilo že prepozno. Ogerski poslanci so izporočili Ladislavu vse, kar so jim bili ogerski velikaši naročili, in on je v krakovem obljubil, da sprejme ogersko krono, katero so mu ogerska gospoda ponudila. Zastran zaroke z udovo Elizabeto se je vse podrlo. Ladislav dojde na Ogersko, kjer ga narod v prestolnem mestu Budimu svečano dočaka. V Budimu pokloni se novemu kralju Ivan Huniad, in za njim mnogo drugih madjarskih velikašev. Od tega časa se je začel slaviti Ivan Huniad po vsem Ogerskem, in kmalu potem je učinil dela, s katerimi se je poslavil po vsej Evropi.

Turki osvojivši Bolgarsko, zlomivši srbsko silo in oslabivši Bosno in druge zemlje, približali so se zemljam, katere so vladali ogerski kralji. Turki so bili takrat strahoviti neprijatelji. V neštevilnih trumah privališči se iz Azije v Evropo, nemilo so napadali sedaj eno sedaj drugo državo, dokler se niso nazadnje v Evropi utrdili, in na razvalinah grškega, bolgarskega in srbskega carstva osnovali svojo silno državo. Turke je vladal takrat car Murat, eden najhrabrejših turških sultanov. Osvojivši Smederevo, gledal je, da osvoji Beligrad, ki je takrat bil v rokah ogerskih, katerim ga je dal despot Jurij Branković, dobivši zato od njih v Sremu in na Ogerskem mnogo gradov in posestev. Murat je hotel osvojiti Beligrad, da bi si tako odprl pot v Srem in na Ogersko, katere zemlje je tudi nameraval podvreči svojej oblasti.

Ogerska je bila takrat v zelo neugodnih okolnostih. Zunaj je jej pretfil strašni in divji neprijatelj, želeč podjarmiti jo, znotraj pa je besnila notranja vejska, katera je slabila narodne moči, in ovirala ogerskega kralja, da se ni mogel z dovoljno močjo upreti turškim napadom. Kraljica Elizabeta, udova Albertova, iskala je sebi na vse strani prijateljev, med katerimi sta prvo mesto zavzimala grof celjski, pa Nikolaj Gara. S tema in še drugimi je Elizabeta dosti dobro napredovala v borbah z Ladislavom za ogerski prestol.

V takih nepovoljnih razmerah je jako dobro bilo Ogerskej to, da je imela človeka, ki je s svojim umom, s svojo hrabrostjo, s svojo trdno voljo in s svojim poštenjem se mogel in znal upirati vsem nevarnostim, katere so pretile zemlji. Tak človek je bil Ivan Huniad, ki je gotov bil sebe in vse svoje premoženje zastaviti, samó da reši Ogersko skrajne propasti. —

Gara, nasprotnik kralja Ladislava, nahujskal je proti njemu tudi Slovence in Hrvate. Gara je imel dosti veliko vojsko in je bil nevaren neprijatelj Ladislavu. Ivan Huniad ponudi se kralju, zbere svoje in kra-

ljeve vojake, vzdigne se nad Garo, pozove ga, da miruje, in ker Gara ni hotel pristati na to, udari ná-nj, in po grenkejši borbi razbije ga 1440. l. Ta zmaga je bila tako znamenita za kralja Ladislava, da je Ivana Huniada imenoval erdeljskim vojvodom, da ga je tako vsaj nekoliko poplačal za odlične zasluge, katere je učinil njemu in državi. Od tega časa, ko je Ivan razbil Garo, začčenja se doba, v katerej je on učinil najslavnejša dela, s katerimi se je proslavil pri Valahih, Srbih, Madjarih, in po vsem svetu. —

Veči strah Ogrom so delali Turki, ki so od 1440. l. jako pogosto napadali Valaško, Erdeljsko, Srbsko in Ogersko. Odslej je Ivan Huniad mnogo pot s Turki se boril, in mnogo potov je pokazal, da je mogoče zlomiti njih divjo silo, samo da je med kristijani prijaznosti in edinosti. Smederevskega pašo Izak-bega razbil je pod Belimgradom 1441. l., in naslednje leto je v dveh mahih razbil silno turško vojsko v Erdeljskejši. S svojimi zmagami je kristijanske narode ohrabil, Turke pa silno oslabil. On je s srbskim despotom Jurijem nastojal na vso moč, da se znova povzdigne vojska na Turke, ki so v nekih bojih bili premagani. Despot Jurij pa Ivan Huniad sta potrošila veliko premoženja, samo da nabere veliko vojsko, in da se toliko bolje pripravita na Turke. Nekateri pišejo, da je sam despot na svoje stroške zdržaval 25.000 vojakov, s katerimi je pomagal Ivanu Huniadi pa ogerskemu kralju Ladislavu proti Turkom. —

Ta čas so se zboljšale politične razmere na Ogorskem tako, da se je vsa moč mogla obrniti proti zunanjemu neprijatelju. Albertov sin Ladislav Posthumus je bil od Ladislava, poljsko-ogerskega kralja, pa od velikašev imenovan dedičem ogerske krone, in šlo je samo za to še, ali se izroči oskrbnništvo zakonito izvoljenemu kralju poljskemu, ali nemškemu cesarju Friederiku III., pa grofu celjskemu in Elizabeti. Proti koncu 1442. l. je umrla Elizabeta, in notranji nemir je naprej netil cesar Friederik, češ, da je jerob mlademu Ladislavu Posth. 1443. l. se posreči kardinalu Julianu svajo ustaviti na toliko, da je mogel poljski Ladislav se vstopiti na čelo zedinjene moči, ter pohiteti proti Turkom, na kar sta na vso moč delala Jurij despot, pa Huniad.

Leti 1443. pa 1444. ostaneta za vselej znameniti v zgodovini srbskejši in ogerskejši. Kralj Ladislav se je odločil za vojsko proti Turkom. Zvezna srbsko-ogerska vojska je koj s početka vojskovanja srečna bila, in zadobila v nekih bojih lepe zmage nad Turki, ki so se tedaj tudi morali boriti v Aziji. Huniad odbravši iz vse vojske blizu 12.000 vojnikov, šel je prvi pred svojo vojsko, srečal Turke na Moravi in pobil jih; udaril je na Niš in popalil ga, in v enem dnevu razbil tri paše. Potem je krenil z vojsko dalje, osvojil na Bolgarskem mnogo pokrajin,

osvojil in razrušil Sofijo, potem pa se je vrnil, da se snide s kraljevo vojsko. Na svojem povratku sreča še en pot Turke, in pobije jih, potem pa se spoji koj s kraljevo vojsko, in se ušotori pod Balkanom. Tudi sultan Murat je na tem mestu zbral svojo vojsko, sklenivši braniti proti Srbom in Ogrom balkanske klance. Huniad sklene z zvijačo izvabiti Turke izza rovov. Nekega dne zapové vojski, da se pripravi na odhod, in da izide iz svojih okopov. Turki menijo, da se kristijanska vojska vrača, zapusté svoje rove, in se spusté za njo. Kedar so se nekoliko oddalili, vstavi se Huniad pri Zlatici ali Kunavici, z vso silo udari na Turke, in jih silovito potolče. V tem boju je bil tudi kralj Ladislav, in je bil s strelo lahko ranjen v roko.

S slavno zmago pri Zlatici pretrgalo se je za takrat započeto srečno vojevanje. Huniad je nastojal, da se vojna nadaljuje, ali kralj in drugi velikaši ostali so pri tem, da se vojna odloži na drugi leto. Tako se je vrnila vojska, da se kmalu povrne z novo močjo. Turki, oslavljeni po mnogih škodah, iskali so miru, ki se je na 10 let utrdil v Segedinu, med kraljem Ladislavom, despotom Jurijem in sultanom Muratom 1. avg. 1444. l. Turki so izgubili del Bolgarske in Albanije, vso Srbijo, Hum in Hercogovino, katere zemlje so dobili oni, od katerih so jih Turki bili osvojili. Despot Jurij je dobil tudi svoja dva sina, katera sta bila pri Turkih sužnja, in zraven tudi vso Srbijo in vsa mesta, katera so pred nekolikimi leti Turki osvojili bili.

Utrjeni mir med Turki in kristjani ni imel obstanka. Črez nekoliko dni po utrjenem miru in po odhodu turških poslancev na Srbsko, da predado despotu Juriju Smederevo in druga mesta, dobi kralj Ladislav neke povoljne glasove o pomoči, ki mu jo obetajo nekateri kristjanje. Mnogi ljudje so vplivali na Ladislava tako, da je pretrgal mir s Turki, sebi in kristijanstvu na škodo. Tudi mnogi ogerski velikaši so prigovarjali Ladislavu, da se prelomi mir. Poljaki nasproti so nagovarjali svojega kralja, da ne prelomi zveze miru s Turki, in tudi Ivan Huniad je bil sprva protiven novej vojski s Turki, a ker se je nadejal dobre sreče, in ker je želel svojej domovini učiniti dobroto, nazadnje tudi on z ostalimi potegne, da se razdere mir s Turki, in da se vojska nadaljuje. Ladislav upajoč, da hoče od kristijanov dobiti velike pomoči, in da hoče kmalu ugnati Turke in zlomiti njih silo, posluša sveté svojih lastnikov, prelomi mir s Turki, in začne se pripravljati na vojno.

(Dalje prih.)

O jezikovski znanosti.

Spisal D. Trstenjak.

Jezikovska znanost je proizvod novejšje dobe. Jeni početek sega v začetek tekočega stoletja. Znana je pod imenom: „primerjajoče jezikoslovstvo („vergleichende Sprachforschung“), znanstvena Etymologia, Phonologia, ali kakor Schleicher rabi: Glottika; Francozi jo imenujejo: Linguistiko.

Dasiravno so že Leibnitz, Hervas, Court de Gebelin, Adelung na tem polji prece storili, vendar je jezikovska znanost šče le po seznanjenji sanskrtščine se vspešno in koristno razvijati začenjala, in velike zasluge ima v tem oziru karmelit Janez Filip Vezelin, rodom Horvat iz horvatskih naselbin v dolnji Avstriji, ki je od leta 1776—1789 v Indiji živel, in leta 1790 pod klosterskim svojim imenom: Paulinus a sancto Bartholomeo prvo sansk. gramatiko v Rimu izdal. Anglezi Sir W. Jones in Mr. Wilkins so jezikoslovsko znanost nadaljevali, in nemški pesnik Friederich Schlegel je ze svojo knjigo „Ueber Sprache und Weisheit der Indier (1801 — 1808)“ znanstveno obravnavanje sanskrtščine utemeljil.

Vse je pa prekosil Franc Bopp, ki je leta 1816 prvi izdal priravnavaajočo gramatiko sanskrtščine z latinščino, grščino in nemščino. To delo je bistri učenjak do leta 1852 dovršil pod naslovom: Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Lithauischen, Slawischen, Gothischen und Deutschen. Ta knjiga bode za vse čase podlaga priravnavaajočej filologiji ostala. Friedrich Schlegel-nov brat, August Wilhelm, je bil prvi, ki je na Nemškem učenje sanskrtščine populariziral. Jegova knjiga: Indische Bibliothek (1819 — 1830) ima mnogo člankov o priravnavaajočej filologiji. Ta znanost je dobila novega gojitelja v Vilhelmu Humboldt u, ki je v svoji knigi: „Ueber die Kawi-Sprache“, prvi utemeljil načela jezikovske filozofije. Drug utemeljitelj priravnavaajočega jezikoslovja je prof. August Pott, ki je izdal leta 1833 svoje: „Etymologische Forschungen“. Historično gramatiko je utemeljil slavni J. Grimm, ki je svojimi glasniškimi postavami priravnavaajočo jezikoslovje neskončno utrdil. Dančan Erazem Rask je leta 1816 potoval v Persio in Indio, in si pridobil temeljito znanje zendščine, katero je največi učenjak Francozov, Eugên Burnuf mojstersko obdelaval. Sedaj se je jezikovska znanost začenjala neskončno lepo razcvetati, in vsi izobraženi evropski narodi imajo slavne reprezentante na tem polji znanosti.

Med Slovenci je bil prvi znatelj sansk. in zend. naš neumorno delavni g. Oroslav Caf, ki je že leta 1840. bil temeljito izurjen v starih indoevropskih jezicah. Jegov učenec je pisatelj teh vrstic, ki že tudi črez 20

let se poskuša na tem znanstvenem polji. Od leta 1850 sem je začel to polje tudi obdelovati naš slavni Miklošič, in jegov: *Lexicon Palaeo-Slovenicum-Latino-Graecum* pričuje, da bistroumni mož tudi to znanost mogočno preovladjuje. V novejšem času je med Jugoslovani na to znanstveno polje tudi stopil prof. Jagić (sedaj v Odesi) in učeni prof. Dr. Krek v Gradcu. Ko šče je pisatelj teh vrstic bil gimnazijski učitelj v Mariboru, je svoje učence večkrat nagovarjal se te znanosti lotiti, ali dosle sta ga le, kolikor mu znano, dva jegova nekdanja učenca ubogala, in sicer vrli, značajni naš prof. J. Šuman (sedaj na Dunaju) in marljivi prof. K. Glaser (na ptujski realki).

Visoka vlada je oskrbela skoro vsa avstrijska vseučilišča s stolici priravnavačega jezikoznanstva, in tako je tudi graško vseučilišče dobilo izvrstnega učitelja te znanstvene stroke v g. Dr. J. Schmidtu. Ker na graški univerzi se uči dosti nadepolnih slovenskih mladenčev, opominjamo jih, naj ne zanemarjajo predavanj tega izvrstnega učenjaka. Kako hvaležen bi bil pisatelj tega članka, ako bi takrat, ko je on svoje študije na graški univerzi svrševal, bila taka katedra, ne bi ga stalo toliko truda, ki ga je prineslo samoučenje; kako bi se bil utrdil v jezikoslovnih znanostih, o kojih koristi *) izobraženim ne treba na dolgo in široko razlagati. Da je g. prof. J. Schmidt izvrstna učiteljska moč, je obče znano, da pa bode tudi med svojimi učenci znal ljubezen do lingvistike vzbuditi, sme se pričakovati od njegove globoke učenosti in poštene značajnosti. Gotovo bode jegove učence, in prijatelje lingvističnih študij veselilo, ako jim v „Vestniku“ priobčimo kratko životopisno črtico Schmidtovo, ki jo je nam poslal marljivi naš sodelavec prof. K. Glaser.

Johannes Schmidt.

K. Glaser.

Narodil se je gosp. prof. dr. Schmidt leta 1843 v Prenclavi, v pruskeji provinciji Braniborskeji. Ker so mu starši zgodaj umrli, se je odgojeval nekaj časa v Stetin-u v hiši svojega strica, profesorja K. E. A. Schmidta, in pozneje obiskal gimnazijo v Keilhavi. Po dovršeni maturi se je podal v Bonn jezikoslovja se učiti, in je z istim namenom na jesen leta 1862 prišel v Jenó. Tu se je z neumorno pridnostjo učil indoeuropejskih **) jezikov; posebno pa ga je zanimala nemška, slovanska in litvanska panoga. Takrat je začel znani jezikoslovec Schleicher vplivati na jegove študije in je

*) Vsem izobraženim Slovencem, ki se hočejo soznaniti systemoj te jezikovske vede, priporočamo izvrstno knjigo: Max Müller, *Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache*, za nemški publikum zdelal Dr. Carl Böttger. Vredn.

**) Zakaj rabim navlašč besedo „indoeuropejski“, akoravno je beseda „indogermanski“ bolj razširjena, vtegnem o primerni priložnosti razloge objaviti. Pis.

objavil Schmidtove razprave „o prihodniku v starobulgarščini“, kakor Schmidt staroslovanščino imenuje in „o pridevnikih na *u* v litvanščini“ v IV. zvezku svojih „Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celtischen und slavischen Sprachen.“ Po teh študijah se je pripravljaj za učiteljstvo na vseučilišču. Proučivši Schleicherjev „Compendium der vergleich. Grammatik der indogermanischen Sprachen“ je spisal za inavguraldisertacijo monografijo: „Die Wurzel *ak* im indogermanischen“ s predgovorom, ki mu ga je spisal Schleicher sam. Tam zasleduje omenjeno koreniko v sanskritu, v zendu, v grščini, latinščini, litvantščini, v nemščini, in scer v gotiškem starovisokonemškem, starosaksonskem in staronordiškem narečju, in konečno v slovanščini, v kateri sledeče besede tolmači: česk. kamna novoslov. kamen, bulg. kumin, serb. komen str. 66; staroslov. kamy, kotjka ancora str. 11; kosa, str. 16 in 36; očjce, očjko, očjtk, okno, oko, okjnce str. 9, 60 in 73; ošj, str. 19, 39; osla, str. 9, 50, in 51; ostj str. 9, 83; ostonj str. 83; ostrije str. 51, ostrina, ostriti 51; ostrookj 50; ostrj str. 50, ošjnikj stimulator str. 75.

V raznih časopisih je objavljaj svoje razprave in z učenjaki H. Ebelnom, A. Leskierom in Schleicherjem izdal indogermansko krestomatijo. Jegovo najvažnije delo pa je: „Zur Geschichte des indogermanischen Vocalismus“ Weimar 1871. Tam govori str. 11—28 o razmerah *a* in *i* vrste v slovanščini, n. pr. staroslov. rek, oslabljenje: rjci in proricati, o jakšenje: prorokj, narjkovati; o raztezanju samoglasnikov po sledečih nosnikih in scer str. 33—43 v ariških jezikih, str. 43—67 v nemščini str. 67—80 v litvanščini, str. 80—88 v slovanščini, i. t. d. v severoevropjščini, latinščini in grščeni; med drugim tudi o vokalizaciji nosnikov staroslovenščine str. 176—178.

O vrednosti te knjige hočem navesti sodbo strokovnjaka Delbrücka v Zeitschrift f. vergl. Sprachforschung XXI. zvezek. st. 73—74: „Das problem des übertrittes aus der einen in die andere reihe versucht nun Johannes Schmidt in seiner ganzen tiefe zu erfassen und zu lösen, und hat mit der, wie mir scheint, in der hauptsache glänzend und überzeugend geführten untersuchung seinem verstorbenen Lehrer die *θρέπτρα* auf das würdigste entrichtet.

Dieser hohen aufforderung ist der verfasser in einem masse gerecht geworden, wie es jedenfalls nur sehr wenige sprachforscher ihm nachthun können; dass er sich auf dem gebiete der slavischen sprachen als specialist mit behaglichkeit bewegt, ist bekannt.“ In dalje: So ist ihm denn eine arbeit entstanden, aus der, wie ich dreist behaupte, alle sprachforscher, alt und jung, etwas lernen können.“

Slovanski elementi v venetščini.

Spisal

Davorin Trstenjak.

Za slavenskost starodavnih adrijanskih Venetov niso se samo poganjali Schlötzer, Surowiecki, Mannert, Šafařík, Springsguth, in drugi pisatelji stareje dobe, temoč tudi v novejših časih imamo o tem predmetu temeljito razpravo od prežgoda umrlega Gilferdinga in Nemca Contzena *). Tudi mi smo v raznih člankih marzikteri dokaz za slovanskost Venetov na svitlo spravili, in vsak nepristransk preiskovatelj stare zgodovine bode priglaševal našemu trdenju, ka so med Karpati in Adrio vže v predhistorični dobi Slovani prebivali, in ne šče le v 6. stoletji po Kr. semkaj prišli. To resničo je spoznal tudi eden naših rojakov g. prof. Urbas**), ki na strani 5. svoje razprave: „die Slovenen“ piše, da so se Slavani, v raznih časih pokušali kraj Adrie naseliti, in pod opazko izreka sledeče: Dass die Slaven mit den Germanen zugleich(?) nach Europa gekommen, steht wohl fest, allein seit Jahren dauert der Streit, wer zuerst Krain und die angrenzenden Gebiete besetzt habe, die Celten oder Slovenen. Terstenjak's Beweisführungen steht ein gewichtiges Wort entgegen in Linhart's Versuch einer Geschichte Krains I. pag. 154.

No poglejmo, kaj Linhart reče. Linhart na strani 153. piše, da so nekđaj Grki, Latini, Germani in Slovani spadali k ednemu velikemu ljudskemu deblu, in ednoisti jezik govorili, in daje ta jezik šče se le pozneje v razna narečja izrodil. Potem piše Linhart na strani 154.: Ich kann nicht bestimmen, wann und wo diese Ursprache geredet wurde. Aber wahrscheinlich ist es, dass damals, als die Ursprache schon in Dialecte übergang, auf der Nordseite des adriatischen Meeres ein Volk gewohnt haben muss, dessen Sprache auch eine Tochter von jener Ursprache war, woraus die griechische, lateinische, germanische und slavische abstammen. Denn daraus glaub' ich mir die sonst wunderbare Erscheinung erklären zu müssen, dass sich an den ältesten Namen der Berge, Flüsse, Städte die griechische, lateinische, slavische und germanische Sprache in gleich sichtbaren Spuren wieder erkennen, dass es mir eben so gleich fiel, griechische Abstammungen zu finden, als Dolci die Illyrier und Springsguth die Veneter aus slavischen Sprachspuren zu Slaven, und Kluver aus deutschen Sprachformen alle Illyrier zu Deutschen gemacht hat.“

Tako znal je Linhart pisati v svojem času, a čudim se, da g. prof. Urbas ni prost tacih predsodkov. Ako on razne moje članke pazljivo

*) Contzen, die Wanderungen der Kelten, str. 67—73.

**) Dritter Jahresbericht der deutschen Oberrealschule in Triest 1873 str. 5.

prebira, mora se vendar prepričati, da jaz na tenko razločujem te „Sprachformen“, in dokazujem, da so te „Sprachformen“ edine vlastitost slovensčine. Razve tega nisem suh jezikodrobec; nego podpiram svoje trdenja z poročili grških in latinskih pisateljev, in z arhaiološkiimi dokazi. Na voljo je čestitemu g. prof. dano, naj iz te poltretje stotine venetskih besed dokaže po filološkiimi pravilih, da so grške, latinske ali keltske, dasiravno ne tajim, da se jihove korenike tudi v teh jezicjih nahajajo. A korenika sama šče ne odločuje vlastitosti tega ali onega jezika, treba je gledati na tvarilne oblike, na glasniške postave itd., česar vsega nezamarjam v svojih preiskavah, dasiravno se neimam za nezmotljivega. Toliko mimogredé o g. prof. Urbasovi opazki. Vendar g. prof. Urbas sam ne verjame, da bi še le v 6. stoletji prišli Slovani na Adrio. On na omenjeni strani dalje piše: Die Wiedereinnahme der genannten Länderstriche versuchten demnach die Slaven mit wechselndem Erfolge unter Tiberius, Caligula, Constant M., weiters in den Jahren 405, 449, 548, 551, ihre letzte Ansiedlung wird in die Zeit von 593—595 gesetzt. G. Urbas je naimer Šafaříkovega mnenja, da so Kelti, ki so 385 pred Kristom začenjali prek grajskih Alp v gornjo in srednjo Italio, dalje en del naimer Skordiščani, prek črez Kras v dolenje strani Illyrika in Macedonie se preseljevati, vse slovanske prebivalce med Adrio in Karpati za Karpate stirali. Nij namen tega spisa dokazovati neresničnost in nemogočnost tega trdenja, upamo na drugem mestu razjasniti, kje in kod so vse Kelti v deželah med Adrio in Karpati stanovali, tukaj le edno edino damo čestitemu g. prof. premisliti, naj nam iz slovensčine dokaže toliko keltskih jezikovskih ostankov, kolikor mi slovenskih dokazujemo v venetsko italijanskem narečji, ker naravno je in fakta potrdujejo; da, kedar močnejši rod slabejega izrodi, nastane v jeziku poseben jargon, to prikazen najdemo v franceščini, v friulščini, v angleščini, in mogli bi vsaj pri Slovencih po karnskih planinah najti.

Črez Venete so valovi raznih narodov plavali. Pri svojem prihodu so našli tukaj etruske Engance, te so porinoli v raitske planine in postali sosedje Umbrov. Zato najdemo že pri Plautu, ki je bil rodom Umbričan več venetskih besed, gotovo so te prišle k Umbrom po občevanji z Veneti, in Plautus jih je uvel v jezik latinski. Tako on rabi hirnea, nekakva posodva, ta beseda se lepo vjema s slovašk.: hrn-ec, stsl. rǫzuz, gruz, lebes, dalje troia, Zuchtsau, čije razlago glej sub voce: Trogia — Trugia.

Naval Keltov je gorenje-italske narode, kakor Lygure porinol na zapadno primorje, Tuske deloma črez Alpe, kder šče so za Livija v Rhaitii skaženi svoj jezik govorili, deloma z Umbri vred črez Apenine. Sedaj so Veneti postali na zapadni meji sosedje Keltov, vender niso pri tem silovitem navala nič trpeli, nego svojo deželo mirno obdržali.

Prvi keltski plemeni, ki ste prekoračile reko Pad, so bili Lin-

goni in Boji. Pod oblast prvih so prišla mesta: Parma, Mutina in Bononia; pod oblast slednjih: Ravenna, ki je bila nekdanj vlastnina Venetov. Etruski so se hudo bojevali s Kelti, dokler niso premagani Keltom pot odprli v Rim.

Zveza s Samniti je malo pomagala. Znateljem zgodovine je znano, s kako ogromno hrabrostjo so se italska plemena s Kelti bojevala za svojo neodvisnost. Rimljani slednjič zmagajo, pobijejo Boje in Insubre, in skoro bi bilo vladarstvu Keltov v Italii odklenkalo, ako nebi v Hannibalu, ljutem sovražniku Rimljanov, našli mogočnega zaveznika. Po bitkah ob Ticinu in Trebii je Hannibal prišel do Cannae. Po Hannibalovi smrti je šče dolgo Rimljane nadlegoval Hamilkar, vendar Insubri in Boji so bili pobiti, prvi pri Comum, drugi v zemlji Laevov.

Leta 563 n. c. je konsul Scipio Nasica Boje do čistega premagal, keltski Cenomani se podvržejo, in tudi Veneti se Rimu poklonijo. To je bilo okoli 194—190 pred Krist., in od tiste dobe se je začejalo porimčevanje Keltov in Venetov. Da šče se je venetski jezik vsaj po deželi ohranil za Livija, Plinia, Virgilija, Cicerona, Catulla in Vitruvia pričuje več venetskih besed, katere ti pisatelji v svojih spisih rabijo, postavim: cisium, carbatina, vipio, cotonia, ceva, magalum, mentulla, calla, cabalus, lappago, batiolus, bacarus itd.

Latinščino je pokopala jena hči italščina, ali bolje rečeno romanščina, a iz jezika starih Venetov se je pri prebivalcih, ki zdaj obsedajo pokrajino starih Venetov, ohranilo obilo besed iz starovenetskega jezika, katere so pozneje romale po romanskem svetu.

Res je marsiktera še pozneje, ko je „Venezia la dominante“ strahovala slovanske prebivalce ob Adrii in jernih otocih, ko so Slovani v Venetkih imeli svojo imenitno naselbino v „Riva di Schiavoni“, prišla v italjanščino, zato toliko srbskih besed v tem italjanskem narečji, a vendar mi najdemo v nekterih besedah stare močne oblike, ki jih srbščina 14. stoletja ne pozna, dalje več besed, katere le poznajo severnoslovanski jezici, in jih niti slovenščina, niti srbščina ne hrani v svojem jezikovskem zakladu; — vse te so se gotovo ohranile iz starovenetskih časov.

To resnico je spoznal sam pridni Boerio, ki v uvodu svojega besednika piše: — „Sorto poi e diffuso l'idioma latino e fattosi comune a tutta Italia, sicome gl'Insubri, che abitavano l'attuale Lombardia, lasciarono la lingua Celtica, ritenendone però i dittonghi, le aspre e fischianti desinenze e i suoni nasali i gutturali, che rimasero sino a' di nostri, sicome i Toscani perdettero antica loro lingua Etrusca; cosi i Veneti adottarono anch' essi il nuovo linguaggio e lo parlarono comunemente, meschiando e modificandolo cogli accenti e colla dolcezza

dell' antica loro lingua grecanica e latinizzando non meno una quantità di termini nazionali*), che non erano conosciuti in altri luoghi d'Italia.“

Boerio tore ima jezik starih Venetov za „lingua grecanica“, ako bi bil dobro slovansko umel, nebi tega mnenja bil.

Po tem uvodu se podajmo na besede same, vendar preje, nego hočemo te pretresovati, je treba nekoliko o glasniških postavah venetskega narečja omeniti.

Labialci: *v, p, b, m.*

Slovanski *v* ohranjuje tudi v venetsko-italijanskem narečju svoj glas, najdemo: *vertina*, *foramen* = hrv. *vrt*, idem, vendar se čredi 1) *z b*, na primer: *barare*, *far frodi*, in *pa svariada*, errore; 2) *z m*, zato najdemo *melma* in *velma*, kar edno isto pomenja. Enako čredenje je tudi navadno v slovanščini.

Glavnik *b* se čreda s *v*, zato več besed slovanskih v venetski italijščini ima *v* mesto *b*, tako: *scravazzar*, *škrobotati*, bolj redko *z: p* in: *m*.

P se čreda s: *b*, zato *bis-ato*, *anguilla* slov. *pisk-ur*, *m pa z: v*, zato najdemo *melma* in *velma*, *manga* in *vanga*.

Kakor se labialni glasniki izsuvaajo v slovanskem jeziku, postavim pred *n, nj*, postavim: *kanoti* za *kapnoti*, tako tudi v venetščini, *rogna beri ronja* za *ropnja*. Dalje se labialec *v* izpahne med dvema soglasnikoma n. p. *macaizzo*, *tempo nuvoloso*, *umido* = *mokavica*, primeri bolg.: *krastaec* za *krastavec*, *paone* za *pavone***).

Dentalca: *d, t.*

Glasnika *d* in *t* se pred mehкими samoglasniki omehčujeta v *dž*, kar se pa v venetsko-italskem narečju večidel glasi kot *z* in *zz*. Tako je iz lat.: *radio*, die *Radspeiche*, postalo v venetščini: *razzo*, zato slov.: *radja* — *radža*, starobolg.: *ražda*, je v venetski *razza*, *stratja* — *straća pa: strazza*, v starobolg. bi se glasilo: *strašta*. Kakor slovenščina rada glavnik *d* izpahne med dvema vokalom, postavim rojen

*) Že Linhart je željo izrekel, da bi kdo spisal slovník narečja venetskega, ker „ein philosophisches Wörterbuch des Venetianischen Dialectes würde vielleicht noch welche Spuren der slawischen Sprache in demselben aufführen. (Versuch einer Geschichte Krain II. 62). Temu je vstregel Giuseppe Boerio svojim delom: *Dizionario del dialetto Veneziano*, terza edizione Venezia 1867.

**) Na početku besed pa glasnik *v* se pogostem odvrže, zato: *ose* za *vose* = *voce*. To najdeš tudi v slov. *las*, *ladati* za *vlas*, *vladati*, *sopet* se pred vokalom pri-tekne, na primer: *vovo* za *ovo*, *jajce*, v slov. *okno*, *očče*. Tudi v *g* prelazi, zato *sgolo* za *svolo*, *volamente*, *il volare*, primeri slov.: *zgon* in *zvon*. Že Plinij piše, da so Venetčani radi *v* na početku besed odmetavali. Pis.

mesto rodjen, klaja mesto kladja, tako tudi venetščina, zato najdemo: *bean* za *bedan*, *nio* za *nido*, *peon* za *pedon*, *bailo* za *badilo*. Večkrat je slov. *d* v venetščini *t*. Tudi *t* med dvema soglasnikoma izpada: *caena* za *catena*, *cainello* za *catinello*.

Liquide: *l* in *r*.

Venetščina glasnik *l* povsod vokalizuje ali ga celo potlači tam, kder ga italjanščina rabi, tako govore: *mugier* namesto *mogliere*, *vogia* mesto *voglia*, *volja*; pred samoglasniki se spreminja v *i* kakor v italščini sploh, postavim *chiamar* = lat. *clamare*, *chiuso* = lat. *clauso*, to stori tudi v slovanskih besedah, zato: *chiacolezzo*, *picolo romore* za: *clacolezzo* — *kla-klokolica*. Pred glasnikom *i* se celo v ta glasnik vtopi, na primer: *china* = lat. *clina*, *prina* za *pruina*. Tudi glasnik *r* se pred samoglasnikom in za samoglasnikom zgubi, postavim: *varario* za *varario*, *zavatin* za *zarvatin*. Enako prikazen najdeš tudi v slov.: *čevelj* za *črevelj*, *žebe* za *žrebe* itd. Podnebnik *n* pa prelazi tudi rad v *l*, postavim *alzana* za *anzana* itd.

Guturalci: *h*, *g*, *k*, *gh*, *ch*, *c*, *cc*.

Glasnika *h* venetščina, kakor italščina sploh ne trpi, temoč ga na početku odvrže, v sredi pa izpahne, zato najdeš: *suota*, *siccitas* mesto *suhota*, *ranto* mesto *ranhto*. V besedah iz tujščine sprijetih načetni *h* spreminja v *g*, postavim: *getar*, *gitar*, *werfen*, slov. *hitati*, *gearchia* iz: *chiarchia*.

G ohranjuje svoj glas pred *o* in *u*, pred *e* in *i* prelazi v *dž*, ravno tako *k* (*c*) v *č*; italj. *ch* pa se v venetščini glasi kot *č*, in Venetčan izgovarja besede: *chiave*, *chiesa*, *chiamor*, kakor: *čiave*, *čiesa*, *čiamor*, to velja tudi od slovanskih besed: *chinchia* = *činčia*, slov. *kinčia* (*chinchia* znači žensko, ki se zmirom kinča), *chinciarse* = *činčiarse*, slov. *kinčati*, *chioca* = *čioca* = slov. *kvokla* — *klokla*, *gallina*.

Glasnik *g* venetsko narečje pred *ia* in *io* spreminja v *z* ali *zz*, tako: *mazor*, mesto ital. *magior*, *zornada* mesto *giornada*, *zogo* mesto *gioco*, *trazzo* mesto *tragio*, *garzo* mesto *gargio*, *formazzo* mesto *formagio*, to velja tudi od slov. besed.

Glasnik *c* spreminja venetščina rada v *s*, na pr. *vose* za *voce*, *cc* pa v *z*, postavim: *azar* za *acciar*, tudi v *zz*, in pa *ss*; zato: *schiaussar* za *schiauciar* = *slavkati*, *slovkati*, *musa* za *mucia*.

Kakor se v venet. *c* pred *i* glasi kot slov. *c*, toda italj. *cibo* = cibo, tako *g* pred *e* in *i* ne kot *dž*, nego kot slov. *dz*, teda *z ente* = *gente*. *Z* in *zz* pa je po Boeriu = *s* dolce.

Glasnik *k* pa venetščina rada spreminja v *g*, postavim: *c ago*, *c a g a d o r*, mesto *c a c o*, *c a c a t o r e*, *g a t o*, za *c a t o*, maček; glasnik *g* v slovenskih besedah pa spreminja v *k*, postavim: *C a c a l* = srbski *g a g a l*, ruski *g o g o l*.

L za *g*-ejem pa, kakor smo že slišali, izbije, zato: *b a g i a* mesto *b a g l i a*, ta *gl* pa prelazi v italščini v *i*, teda: *b a i a*; *gl* ni druga nego polski *ł**).

Tudi v slov. *l* rad prelazi v *j*, primeri: *jenzik*, *jazik*, *jezik*, litov. *li ê ž u v i s*, lat. *lingua*, od *lingere*, *lizati*.

Sibilant *sc* = *š* se v venetščini izgovarja kot *s*, *ss*, teda *p e s c e* = *p e s s e*. Znamenito je, da se je šče v mnogih besedah ohranil staro-slov. *ж* in *а* in sicer kot *am*, *om*, *an*, *en*, da se *ж* glasi kot čisti *e*, priča je ime venetsk. božanstva: *B e l i n*, kar kaže, da so te oblike prestare.

(Dalje prih.)

Narodne priče, navade, stare vere.

Priobčuje v izvornem govoru Mat. Valjavec.

Kuća i gospodarstvo.

(Dalje.)

153. Ako se tele proda, onda se ne sme ze štale tirati kaj bi išlo kak drugač ide, neg mora iti najpredi z ritjum van, drugač bi drugoj marhi škodelo.

Var. Toplice.

154. Ako koja žena hoče imeti vnogo debelih tikev, to mora on jeno tikvo imeti od Lucijinoga pak do svetoga večera pod stolom pak ž nje vse koščice 'zvaditi pak v žep deti pak pod celom polnočkom je mešati.

Ludbreg.

155. Tikveno semen se more pod most djati gda se ide k punočnici; gda se ide od punočnice te pa se more vün zeti pa potli, dere je cajt tikve sejati, se semen poseja pa potli so tote tikvi rodne.

Med Radgonom i Lotmerkom.

155. Gdo hoče da mu trsje rodno bu i da mu ne pozebe, on mora napojiti trsje to je: na vsaki zareznik deti jagodu od grozda.

Židovinjak.

*) Romanski in germanski rodovi ta *ł* niso mogli izgovarjati, zato so pred njega guturalca: *g* in *k*, Grki pa *ϝ* vrinoli, zato najdeš: *Schiavo*, *Sklaven*, *Sklavini*, *Sclavinia*, *Σδλαβηνοι*. Ker Venetčan *l*-a pred vokalom ne trpi, ga tore izpahne in obdrži samo vrinjeni guturalec.

156. (V o l) ričko, barno, plavec, suro, belas, suda, bimba, kičín, rúmen, munjček. T o p l i c e. Kêsa, gnjêc (= gnjedec) silaj. V u k o v c i.

157. Gda koji vole kupi, onda ako hoće da mu budu dobri i radi vozili, mora obodvem repe z vojkom na dva pedne zvezati. V a r. T o p l i c e.

158. Ako človek vole proda, ne sme štrikom prodati, kajti ona zgine 'sa sreća se štale. V a r. T o p l i c e.

159. Gda se za vole pogajaju i da su kupljeni mora se deti pred vole „srečni groš“ i ne sme dati nigdar on štrik okolo rogov on koj proda, neg mora kupec sobom donesti, drugač mu sreću ze štale odnese.

V a r. T o p l i c e.

160. Koj gospodar oče razmeti kaj se pred Ivanjem voli spominaju, mora na koledni post speči 's pšenice pogače a na Janošovo, gda se vino sveti jih vu svetom vinu namočiti a onda vu štali za jasje sušit deti a na vuzem gda se meso sveti posvetiti pak pred Ivanjem on dan pojesti; onda zna, kaj se voli od njega spominaju, jeli bu srećen ili ne i jeli bu ovo leto vumrl gão pri njegovu hiži.

V a r a ž d i n.

161. Ako kdo kam dojde k susedu ali prijatelju, ne sme deti škrlaka na stol, drugač krti ves vrt skopaju.

V a r. T o p l i c e.

162. Kad što hoće da mu lepi vugorki zrasu mora, kad su vre mali ovak vkaniti, naj reče onim, koji su fizi: jôj, hote brzo van, tam za našim vrtom se jako tučeju. Ako ovi brzo poletiju gledatj onda lepi i brzo zrasedu vugorki. Tak se vkani, nu more i kak drugač reći.

V a r a ž d i n.

162. Z u b a č e ako se ž njimi seno zubači pak se onda na voz hitiju tak da zubeći vu vis stojiju, onda se rado voz prehitu. — Ako z u b a č e z zubeći gor stojiju, onda vrag po njih tanca.

V a r a ž d i n.

163. (Ž e t v a). Gda idu na pole žet vu jutro veliju gazdarici, naj mačka s peči stira. To znamenuje, da naj vu pečnici pogače peče, koje im mora na večer na stol za večeru dati.

V a r a ž d i n.

164. Na Petrovo ide gospodar na pole pred suncem i zaženje sigde na jenom vuglu za jeden snop. To je pričetek žetve. Gda se snopje na polu posuši voziju dimu a gda ga voziju, jeden odseče oštriček pak ga na kola dene. Gda dimu dopelaju snopje v parmu zmečeju ali ostrička naj predi deneju za to da, kak je god težko ostrička prijeti, tak šparom da budu jeli on kruh koj bu iz onoga žitka, onda na oštriček namečeju snopje, naj predi četiri snope v križ, da bog prekriži i blagoslovi žitek.

I m b r i j e v e c.

165. Gda poženeju onda napravi jedna devojka vence i nese dimo i da dojdou domov, dene ga gazdarici na glavu.

V a r a ž d i n.

166. Predi neg idu žet zaženju. Imadu navadu zažinjati na Petrovski post. Njivu najpredi na četiri strane zaženju, svigdi za jeden

snop pa onda z onoga na sakom vŕglu križ napraviju, a to za to, kaj megla ne požere, to je: megla 'se zrnje posuši. Da idu žnjaci dimu onda narediju jeden venec od hrži ali pšenice kaj su već želi a to od samih latih pak doneseju gospodaru pak onda im da piti a gazdarica im speče kolačov.

Varaždín.

167. Predi nego počmu žnjeti zaveže si 'saki za pojas malo hrži ili kaj one idu žnjeti pak reče: bog pomagaj.

Varaždín.

168. On koj prvi počme žeti na rali, onomu veliju da je anjgelik, a on koj doženje njemu veliju, ako je mužki, da dobi staru babu koja ima tak duge klehe, ako se ž nju posvadi, da ga samo zdauča (z daleka) včemehne; ako pak je ženska, njč veliju, da dobi takvoga staroga deda, kaj ima pô škrljaka.

Nedeljanci kod Varaždina.

169. Gđa težači žetvu kojega gospodara dogotoviju onda si sedneju puce i saka si splete po jeden venec iz pšenice pa ga metne na glavu. Dečki idu za pucami a pred pucami ide voz pšenice nakinčen z poljskem cvetjem. Gđa dojdeju k gospodaru pozdraviju ga lepo želeč mu dober večer i počmeju popevat. Za tem ih pozove gospodar v 'ižu gde je vse pripravleno piti i jesti dosta. Gđa vu hižu stopiju pozdraviju 'se s pesmom i počmeju kolo igrati okolo stola. Prva žnjačica (prepošt) ali žnjač dobi prvu kupicu vina. Gđa se prime kupicu v ruke, govori i nazdravlja 'se i bog zna kaj 'se tam splete skup. Gđa je izpil zeme flašu, toči i daje 'sem po redu. Gđa 'vsi izpiju, sednu za stol, piju i jeju i gđa se najeju i napiju, opet počmeju kolo igrati, idu k gospodaru pa mu 'se po redu venec daruju a on mora 'sakoj za to nekaj opet dara dati, najmenje deseticu i pri tem đarivanju želi mu' saka kajkaj, da mu bog dá na leto vno go žita, vina itd.

Vidovec.

Christof Solidus von Weisen,

Schulmeister zu Gonobitz.

D. T.

Ta znameniti mož je spisal: Cilerische Cronika durch Christophen Solidum von Weisen jetzo Schulmeister zu Gonobitz zusammen getragen 1594. Kdor lehko do te knjige pride, in nam zadržaj popiše ali obširniši životopis pošlje o tem „šolmeštru“, bodemo mu prav hvaležni. Mi se spominjamo, da smo v časniku: Archiv für Geographie Historie Staats- und Kriegskunst von Joseph von Hormayer 9. Jahrgang str. 461—462 pred mnogimi leti nekoliko oddelkov brali.

Izdajatelj in odgovorni urednik: Martin Jelovšek.

Tisk in založba Narodne tiskarne v Mariboru.